

Kai kurie archeoastronominiai Rasos šventės aspektai

Jonas VAIŠKŪNAS

Kalendorinių papročių ir tikėjimų tyrinėtojai tiek Rasos, tiek kitose šventėse atranda nemažai vadinamojo soliarinio kulto elementų (1; 105, 115). Atrodo savaime aišku, jog Rasos šventė, sutampanti su įsidėmėtinu vasaros saulėgrįžos reiškiniu, turi glaudžiai sietis su Saulės reikalais. Tačiau mūsų dienas pasiekusių kalendorinių papročių ir tikėjimų nuotrupose tai anaiptol nėra akivaizdu. Pavyzdžiui, J. Balys, aptardamas mūsų Joninių papročius ir tikėjimus, pažymi, kad „aiškesnis ryšys su Saulės gerbimu ir jos „apsigrėžimu“ sunku pastebėti, jai nedaug dėmesio teskirama. Augalų dvasios idėja yra ryškesnė“ (2; 212). Ši išvada toli gražu nenuneigia pačios šventės saulinės prigimties. Vadinas, negali paneigti ir jos tradicijų gelmėje glūdinčio Saulės gerbimo papročio. Juk Rasose su-reikšminami laukiniai bei kultūriniai augalai, o ir visi agrariniai reikalai neišvengiamai pavaldūs Saulei. Nepastebėdami, nežinodami ir nesinaudodami tuo, žemdirbiai tiesiog būtų išmirę.

Manytina, kad Saulės ir kitų dangaus šviesulių stebėjimas tiek baltų, tiek kitų pasaulio genčių ikirikščioniškoje kultūroje buvo vienas iš svarbiausių žynių luomo užsiėmimų. Sunaikinus šį luomą, dangaus šviesulių stebėjimo funkcijas – kartu su visomis kitomis – perėmė šeimų galvos. Tačiau sunaikinus stebėjimo bazę, irstant kosmologinių religinių žinių sistemai, atsiradus raštijai ir sparčiai plintant krikščioniškajai kalendorijai, giluminiai lietuvių kultūros dėmenys suiro pirmiausia. Materialesni, patvaresni ir suprantamesni – augalijos, gyvūnijos motyvai – išliko ilgėliau.

Metiniu Saulės judėjimo ciklu paremta kalendorinė sistema savaime diktuoja 4-ių pagrindinių metų laikų ir 4-ių kertinių Saulės kalendorinių švenčių poreikį. Šios kartinės kalendorinės datos – tai solsticijos: vasaros saulėgrįža (06 21–22), žiemos saulėgrįža (12 21–22), pavasario lygiadienis (03 20–21), rudens lygiadienis (09 22–23). Šių kertinių datų nustatymas ir apeiginis pažymėjimas turėjo būti svarbus tradicinės baltų ir senosios lietuvių kultūros, tvarkiosios gyvenimą tiek pagal Saulės, tiek pagal Saulės–Mėnulio kalendorius, reikalas. Europos ir kitų pasaulio tautų megalitinių statinių ir išlikusių stulpinių konstrukcijų archeoastronominiai tyrinėjimai įrodo, kad jos nuo seno buvo prita-

kytos būtent dangaus šviesulių judėjimui stebėti kalendoriniams tikslams (3) (4; 280) (5; 45–55). Lietuvoje astronominių stebėjimų ir apeigų vieta laikomas „Birutės kalnu“ vadinamas alkas Palangoje (6; 36–43).

Manau, kad Saulės regimojo judėjimo ypatumai ir jį fiksuojantys stebėjimų metodai bei technika neišvengiamai turėjo atsispindėti stebėjimų pagrindu konstruoto kalendoriaus struktūroje ir su ja susietoje apeigų bei tikėjimų sistemoje. Nors dabartiniame liaudiškame kalendoriuje ikirikščioniškų lietuvių kalendorinių tradicijų aptinkame tik atplaišas, bet įdėmiau pažvelgus į turimą medžiagą, dar šmėkšteli viltis šį bei tą iš praeities susigražinti. Tad pabandykime vienu iš „dangiškų aspektų“ žvilgtelėti į Rasos šventę.

Kadangi senųjų astronominių stebėjimų vienu iš svarbiausių tikslų buvo reikiamos kalendorinės datos nustatymas, panagrinėkime Rasos šventės datos klausimą. M. Strijkovskio (1588) liudijimu, šios šventės apeigos prasidėdavo 05 25 ir trukdavo iki 06 25. S. Daukantas nurodo Rasos šventę trukdavus 14 dienų. Latvijoje dar neseniais laikais Rasos šventos visą savaitę (7; 181). Austrijoje buvo švenčiama 12 dienų (06 24 – 07 04). Šiuo metu Lietuvoje ir kituose Europos kraštuose tarp kaimo žmonių dar žinoma nuomonė, jog ši šventė trunkanti nuo 06 24 iki 06 29 (7; 181) (1; 108).

Archeoastronominiai tyrinėjimai įrodo, kad, naudojantis tam tikromis akmenų arba stulpų konstrukcijomis, buvo labai tiksliai fiksuojami Saulės ir Mėnulio tekėjimo ir laidos azimutai įvairiomis datomis. Ir dabar dar kaimo žmonės atkreipia dėmesį į tai, kad vasaros saulėgrįžos dieną Saulė leidžiasi ne vakaruose, o nukrypusi tolokai į šiaurę – šiaurės vakaruose. Šią vidurvasario Saulės laidos vietą liaudis kai kada dar tebevadina *vasaros aukštaisiais vakarais* (atitinkamai to meto Saulės tekėjimo kryptį – *vasaros aukštaisiais rytais*). Ir dabar neretai įsidėmimi kokie nors orientyrai vietoje, virš kurių kartinėmis datomis teka ir leidžiasi Saulė. Pavyzdžiui, „Ant Seliutų (Seliutai – pavardė – J. V.) ažuolo užteka Saulė ir ant Pamočiškės pakalnės leidžias, sakydavom, vasari mėnesin, jau kaip ilgėc pradeda dzienos, vasario kovo jau. Kap ilga dziena, tai vadzinam – Kalnan užteka. Pas mus žiednas vienas šlaitelis turi vardų“ (8). Stebint tiksliau, turėjo būti pastebėta ir

tai, kad kraštinius vasaros laidos ir tekėjimo azimutus Saulė pasiekia jau apie 06 13 ir tomis kryptimis leidžiasi bei teka maždaug iki 07 01. Tad turėjo būti atkreiptas dėmesys į apie 18-os d. laikotarpį, kuomet Saulė savo tekėjimo ir laidos krypčių atžvilgiu „stovi vietoje“ (plg. rusų terminą *летнее солнцестояние* 'vasarinis Saulės stovėjimas' – vasaros saulėgrįža). Šio laikotarpio vidurinė data kaip tik atitinka astronominės vasaros saulėgrįžos dieną.

Galimas dalykas, kad senovėje Rasų šventinio laiko trukmė galėjo būti siejama būtent su minėtu Saulės „stovėjimo“ periodu. Šis archoastronominiais tyrinėjimais grindžiamas faktas patvirtintų istoriniuose šaltiniuose nurodomą ilgą Rasos šventinį laikotarpį ir galėtų patikslinti jo trukmę bei kalendorinę lokalizaciją.

Dar ir pastaruoju metu surinktoje etnoastronomijos medžiagoje aptinkama kaimiečių žinių apie Saulės „stovėjimo“ reiškinį: pvz., „Nuo šv. Jono iki Petro stovi Saulė vietoj, po to pradeda trumpėti dienos“, sakoma, „dienos ilgumas atšoka atgal“ (9) arba dažniau – „Saulė atšoka atgal“.

Šis Saulės „atšokimas“ gali būti suprastas azimuto atžvilgiu, t.y. kaip ilgiausio Saulės kelio dangumi, pasiekus jai didžiausius kraštinius tekėjimo ir laidos azimutus, trumpėjimo pradžia. Įdomu, kad šis Saulės „atšokimas“ dažnai tiesiogiai siejamas su plačiai žinomu Saulės „šokimo“ reiškiniu: pvz., „Saulė šoka 29 birželio – atgal atšoka, diena pradeda trumpėti“ (10); „Per Petrinės Saulė šoka, nuog to eina trumpyn dienos“ (11); „Per šventą Petrą Saulė šokinėja, viedmos šokinėja ir Saulė. Dienos ilgumas atšoka atgal. Nuo šv. Jono iki Petro stovi Saulė vietoje, po to pradeda trumpėti dienos“ (9); „Per šv. Petrą šoka Saulė, lap lap mirguoja. Mažu tadu jau ir atpuola, trumpėja dienos“ (12); „Per šventų Petrų Saulė atšoka jau – jau aina diena trumpyn. <...> Saulė grįžta atgal, jau diena trumpėja nuo švento Petro, o šiteip“ (13).

Dažniausiai sakoma, kad Saulė patekėdama tiesiog „šoka“ (triskart pašoka aukštyrą ir žemyn) arba rėdosi (mainosi įvairiomis spalvomis) (2; 240–242). Vienur sakoma, kad Saulė šokanti Joninių arba Petrinių rytą, kitur, kad Velykų arba Didžiojo ketvirtadienio rytą. Saulės šokimas ir jos spalvų keitimasis jai leidžiantis arba tekant – žinomas atmosferos optinis reiškinys, atsirandantis dėl refrakcijos, skirtingo spindulių lūžio prie horizonto esančiuose skirtingų temperatūrų oro sluoksniuose. Aišku, kad jis gali būti stebimas bet kurią su minėtom šventėm nesutampančią dieną. Kaip tad paaiškinti žmonėse paplitusią nuomonę, esą Saulė šokanti tik per šv. Joną (šv. Petrą) arba Velykas?

Galima paprasčiausiai teigti, jog tokios nuomonės priežastimi yra pačių minėtų švenčių reikšmingumas, jog stebėto optinio reiškinio kaip neeilinio, nepaprasto reginio logišku paaiškinimu tegalėjo būti pasirinktas neeilinis, sakralinis kalendorinis įvykis. Tačiau žy-

miai paprasčiau būtų, pripažįstant su Saulės šokimu siejamų švenčių „saulinį“ pobūdį, manyti šią sąsają atsiradus tiesiog iš toms dienoms būdingo įdėmaus Saulės tekėjimo ir laidos azimuto stebėjimo. Juolab kad, kaip minėta, ir patys žmonės Saulės šokimą dar tebesieja su jos „atšokimu“, t.y. pasitraukimu iš kraštinio laidos ir tekėjimo azimuto.

Sunykus senosioms dangaus šviesulių stebėjimo tradicijoms žmonių galvose beišliko tik prietarų virtęs ir iš pirmo žvilgsnio su niekuo nesusijęs Saulės „šokimo“ vaizdiny. Matyt taip atsitiko ir su visa sauline arba, norint, kosmine Rasų prigimtimi, kuri, ko gero, slepiasi ir už Rasoms būdingos, J. Balio žodžiais tariant, „augalų dvasios idėjos“.

LITERATŪRA:

1. Ivanova J. V. Sledy soliarnogo kulta // Kalendarnyje obyčaji i obrjady v stranach zarubežnoj Evropy. – Moskva, 1983. – Rusų k.
2. Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. – V., 1993.
3. Wood J. E. Sun, Moon and Standing Stones. – Oxford, 1978.
4. Heggie D. C. (editor). Archaeoastronomy in the Old World. – Cambridge, 1982.
5. Thurston H. Early Astronomy. – New York, 1993.
6. Klimka L. Apie astronominę Palangos alkos statinio paskirtį // Lietuvos istorijos metraštis. 1985 metai. – V., 1986.
7. Dundulienė P. Lietuvių šventės: tradicijos, papročiai, apeigos. – V., 1991.

PATEIKĖJAI:

8. Česnulienė Malvina, g. 1916 Žiurų k., gyv. Mančiagirės k., Marcinkonių apyl., Varėnos raj. Užrašė J. Vaiškūnas 1994 05 10.
9. Žakauskas Bronius, g. 1912 Padumblių k., Kapčiamiesčio apyl., Lazdijų raj. Užrašė A. Morkūnaitė 1992 08 10.
10. Maskeliūnas Liudas, g. 1907 Lapšių k., Seirijų apyl., Lazdijų raj. Užrašė A. Vaicekauskas 1984 08.
11. Baublienė Ona, g. 1919 Žiezmaruose, Kaišiadorių raj. Užrašė A. Morkūnaitė 1994 01 05.
12. Janušienė Antanina, g. 1908 Padumblių k., Kapčiamiesčio apyl., Lazdijų raj. Užrašė A. Morkūnaitė 1992 08 10.
13. Balevičiūtė Jadvyga, g. 1925 Balkasodžio k., Miroslavo apyl., Alytaus raj. Užrašė V. Vaitkevičius 1993 11.

Some archaeoastronomical aspects of the Rasa's festival

Jonas VAIŠKŪNAS

Once again in the article devoted to the summer solstice the attention is paid to the well-known folklore image of the „dancing sun“. The image is shown to be related not to the actually „dancing“ sun during the summer solstice but to her calendar „jumping back“ from the limiting position after what the days become shorter. The author's conclusion is motivated by the folklore as well as the pieces from his own gathered material.